№ 165 Սեպտեմբերի 4 (16) 1881 Սեպտեմբերի 4 (16) № 165

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ, կէս տարվանը 6 րուբլ։
Առանձին համարները 5 կոպէկով։
Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ։
Օտարաքաղաքացիք դիմում են ուղղակի
Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(Բացի կիրակի և տօն օրերից)
Յայտարարութիւնք ընդունվում է ամեն լեզւով։
Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպէկ։

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ խմբագրին։ Նամակ խմբագրին։ Ներքին լուրեր։—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Հայոց խնդիր։ Ֆրանսիա։ Գերմանիա։ Նամակ Թիւրքիայից։—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Կալուածական խնդիրը Ռուսաստանում։

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, օգոստոսի 28-ին

Այս րոպէիս մի սարսափելի անցք պատահեց Շագինօվների քարվանսարայում, որին ես ականատես եղայ։ Այս քարվանսարայում ծառայում էր մի երիտասարդ տղայ, Նիկօլայ անունով, Նախիջևանի գաւառից։ Այս տղան երեկոյեան իջնում է ջրի ափը կուժը լցնելու, յանկարծ կուժը դուրս է ընկնում ձեռքից, ինքն էլ աշխատելով որ կուժը նորից բռնի, ոտը սըքվում է և ընկնելով ջուրը՝ խեղդվում է։ Այս բանը պատահում է այնպիսի մի քարվանսարայում, որ տալիս է իր տէրերուն մինչև 15,000 րուբլ եկամուտ և ունի իր ջուր քաշելու մաշինան, բայց այդ մաշինան փչացել է ահա վեց ամիս է. այդ մշակը և մի ուրիշը պարտաւոր էին առաջին քարվանսարային ջրի պահանջը լցնել. քարվանսարայի տէրերը այդ մաշինան չէին շինում, այլ պահանջում էին որ մշակները իրանց հաշւով շինեն և այսպէս քաշքշելով մինչև այս դէպքը հասցրին։

Պէտք է ասել որ այդ տղան նոր էր նշանվել և իր ընտանեաց միակ յոյսն էր։ Այդպիսով Շագինօվների կամայականութեան և մի քանի կամ երեսուն րուբլու խնայողութեան շնորհիւ այդ ամբողջ ընտանիքը զրկվում է իր օրուայ ապրուստից։ Այս դէպքը, իմ կարծիքով, նորերում Մարգարօվի շինութեան մէջ պատահած դէպքից պակաս ասսկալի չէ։

Ականատես

ՆԱՄԱԿ ԽՄԲԱԳՐԻՆ

Թիֆլիս, 1 սեպտեմբերի

Այն ներկայացման առիթով, որը տեղի ունեցաւ օգոստոսի 28-ին ձեր թատրոնում իմ օգտին, ես պարտք եմ համարում յայտնել իմ շնորհակալութիւնս հրապարակաւ ձեզ, պ. խմբագիր, ձեր թատրօնը ինձ անվարձ տալու համար։

Նոյնպէս յայտնում եմ շնորհակալութիւնս ի բոլոր սրտէ տ. Փաշայեան Տէր-Գրիգորեանցին, պ. պ. Տէր-Գրիգորեանցին, Սարինեանցին, Յակովլեանցին, Սարգսեանցին և Մելիքեանցին, որոնք մասնակցեցին իմ ներկայացման, նմանապէս շնորհակալութիւն եմ յայտնում իմ ընկերներիս, ծանօթներիս և ներկայ եղած հասարակութեանը, որոնք ամեն կերպ ջանք դրին ինձ օգնելու։

Գեդէօն Միրզաեանց

ՆԵՐՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

Մի Թիֆլիսեցի հասարակ մարդ, Սիմօն անունով, եկել է այս օրերս մեզ մօտ և պատմել է հետևեալը։ Վեր առնելով արտասահմանեան անցաթուղթ, նա գնացել էր Թիւրքիա և Տրապիզօնի մէջ սկսեց առուտուրով պարապել։ Յանկարծ ստանում է ռուս հիւպատոսից հրաման՝ վեր կենալ, գնալ Բաթում, որտեղ նրան կանչում է նահանգապետը։ Սիմօնը գալիս է Բաթում և նրան ասում են որ և է քաղաքականութեան կալանաւորում են և բանտ են նստացնում։ Նա բողոքում է, խնդրում է բացատրութիւն, հաւատացնում է որ ոչինչ չէ արել, ոչնչում մեղաւոր չէ, երևի իրան թշնամիները մատնել են,— բայց ոչինչ չէ օգնում։ Նրան էտապներով ուղարկում են Թիֆլիս, ձեռքերը շղթայակապ։ Բերում են վերջապէս Թիֆլիս, պօլիցիայում և նահանգական վարչութեան մէջ հարց ու փորձ են անում և մի քանի օրից յետոյ ասում են թէ անմեղ է և արձակում են բանտից։ Այժմ մարդը հարցնում է՝ «ինչի՞ ինձ կանչել են Տրապիզօնից, բերել են շղթայակապ Բաթումից Թիֆլիս և այդ ճանապարհի վրայ ես շատ անգամ հարուածներ եմ ստացել սոլդատներից, մինչև անգամ ոտքներով, քանդակել են ինձ,—և այդ բոլորը դրա համար որ համոզվեն որ ես անմեղ եմ և արձակեն ինձ, ասելով, որտեղ ուզում ես գնայ»։ Բացի սորանից մի տեղ գրանից անցաթուղթ են վեր առել և ոչ ոք չը գիտէ թէ ուր է այժմ, միւս տեղ շորերը հանել են, արեխասանի շորը հագցնելու համար, իսկ իր շորերի մէջ քիչ փող կար։ Հիմա ոչ շոր կայ, ոչ փող։ Մարդը մինչև անգամ հաւատացնում է, բայց մենք հրաժարվում ենք հաւատալ այդ տեսակ հրէշաւոր բանին, որ Բաթումից մինչև Թիֆլիս, նրան ուղեկցող սոլդատները հրացան էին արձակում նրա վրայ և մինչև այժմ ունի իր մարմնի մէջ երկու գնդակ։

—

ԲԱԳՈՒԻՑ մեզ գրում են։ «Ահա մի շաբաթ է որ Կրասիլնիկովի Բալախանի մէջ ունեցած նաւթի հորերից եօթը սարսափելի կերպով այրվում են։ Մինչև օրս չեն կարողանում հանգցնել. փորձում են հանգցնել շոգիով։ Եթէ այդ միջոցն էլ չաջողվի, այն ժամանակ ամբողջ այդ աղբիւրները պէտք է այրվեն ու սպառվեն։»

—

ՄՕԶԴՕԿԻՑ մեզ գրում են հետևեալը։ «Ժողովուրդը շատ դժգոհ է քաղաքագլխից, այն պատճառով որ նա անխնամ և անտէր թողնելով քաղաքը իր օգնական Մեզվեցովի ձեռքը, նրանից ոչ հաշիւ է պահանջում իր ժամանակին, ոչ էլ խորհրդակցում է քաղաքի հետ այս կամ այն քաղաքային հարցի վերաբերութեամբ։ Նրա օրով քաղաքը այն աստիճան սոտէր է մնացել, որ փողոցում անհնարին է գիշերով անցնել առանց լապտերը ձեռին ունենալու, ցեխի մէջ չընկնելու համար։ Փողոցներում բուսնում է խոտ. հրապարակները ծածկված են լճերով ու լճակներով։ Քաղաքագլուխը երբէք Մօզդօկ չէ լինում, շատ շատ երեք-չորս օրով է գալիս այստեղ և դարձեալ հեռանում է քաղաքից իր մասնաւոր գործերի մասին հոգալու համար։ Քաղաքը իզուր է տալիս նրան 2500 րուբլ ռոճիկ։»

—

ՀԱՂԲԱՏԻՑ մեզ հաղորդում են, թէ վանահայր նոյն վանքի Յովսէփ վարդ. Խարազեանց անցեալ տարի նոր ուսումնարան շինելուց յետոյ գիւղական մանուկների կրթութեան համար, աղերսագրով դիմած է Վ. Էջմիածնա Կաթողիկոսին և խնդրած է շնորհել յօգուտ վանքական դպրոցի Ղազախի վիճակի երկու գիւղերի՝ Շնողի և Արճլի աթոռապատկան արդիւնքները, որքան ժամանակ ուսումնարանը գոյութիւն կունենայ։ Թրդ-

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԿԱԼՈՒԱԾԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐԸ ՌՈՒՍԱՍՏԱՆՈՒՄ

V.

Հողաբաժնի որոշելուց յետոյ ամենակարևոր խնդիրներից մեկն էլ գիւղացիների տուրքերի և պարտաւորութիւնների սահմանելն էր։ Այս խնդրում, ինչպէս և նախկինի վճռելու ժամանակ համարեա մի և նոյն արգելքներն էին առաջ գալիս, ուստի համառօտ կերպով կը խօսենք դրանց վրայ։

Նահանգական մասնաժողովների նախագիծներից փոքր կէսը առաջարկում էին չափ նշանակել—եղած տուրքերի այն մեծութիւնը, որ մինչև այդ ժամանակը կար իրապէս։ Միւսները ասում էին թէ աւելի արդարացի կը լինէր տուրքերը նշանակել հողի արժանաւորութեան համեմատ. բայց ինչպէս կատարել այդ—արդարացի միջոցը չէին առաջարկում։ Յիրաւի ինչ միջոցով կարելի է ճիշտ գնահատել հողի արժանաւորութիւնը։ Միթէ վաճառման և գնելու վկայագրերով—այդ անկարելի է, որովհետև վաճառքի ժամանակ վաճառվում էին ոչ միայն հողը, այլ և գիւղացիները։ Միթէ մշակի օրական կամ տարեկան վարձի մեծութեամբ—դա շատ անկատար չափ է, որովհետև առհասարակ ազատ վարձվող աշխատողներ ամեն տեղ չը կային և եղածներն էլ ստիպված պէտք է ընդունէին այս ու այն պայմանը։ Միթէ երկրի պտղաբերութեան չափով—դա անհնարին է, որովհետև հողի օգուտը կախված է մշակութեան այս ու այն քանակութեամբ և ուղղութեամբ գործածելուց։

Եւ այս անգամ արդարացի տուրք հաշւողների փորձը դարձեալ իրանց օգուտները պաշտպանելն էր, որովհետև նրանք մտադրութիւն ունէին միայն աւելացնել տուրքի քանակութիւնը։ «Օգտվելով այն բանից, որ հողի արժէքի մասին ճիշդ տեղեկութիւններ չը կան, կարելի էր տուրքերի չափը բարձրացնել։ Կարծես դեռ բաւական չէր, ինչ ծծում էր ռուս կալուածատէրը գիւղացու ձեռքից ու գրպանից,—ինչ որ կարելի էր վեր առնել, առնվում էր։ Ազատ գիւղացուց նա յոյս ունէր ևս աւելի քամել. և ահա, հիմնված բոլորովին ինքնակամ հողի գնահատութեան վրայ, մասնաժողովները (ինչպէս Թւերով ապացուցեց խմբ. յանձնաժողովը) շատ դէպքերում սահմանեցին այնպիսի տուրքեր, որ գերազանցում էին առաջվայ տուրքերը.» (տես այդ մասին Скребицкій. Крестьянское дѣло, т. III стр 32)։

Խմբագրական յանձնաժողովը ընդունեց դարձեալ եղած տուրքերի չափը—ընդունեց ի հարկէ իբրև չարիքներից ամենաթեթևը։ Բայց չարիքը պէտք էր չարիք անուանել. մինչդեռ խմբ. յանձնաժողովը այսպէս ձևակերպեց իր վճիռը։ «Ներկայումս գիւղացիների հողաբաժինը, կամ աւելի ճիշդը ասած, բոլոր եկամուտի համագումարը, որ նա ստանում է կալուածատէրից համապատասխան են նրա պիտոյքներին (սպառելուն), իսկ նրանց կրած տուրքերը—նրանց միջոցներին. և օրէնքի ու սովորութեան ազդեցութեամբ իրացած գործնական կեանքը ներկայացնում է կարծես մի փորձ, ի հարկէ շատ անկատար, վճռելու հետևեալ խնդիրը—որոշել գիւղացուն զուրկ չը թողող վարձատրութեան այն չափը, որ կարող է պահանջել կալուածատէրը»։

Այս առիթով պրոֆէսոր Իվանիւկովը բացագանչում է. միթէ խմբագ. յանձնաժողովը իսկապէս կարծում էր թէ գիւղացու առաջուայ տուրքերը համաչափ էին նրա միջոցներին և թէ սարկական իրաւունքի իրականութիւնը աշխատել էր վճռել խնդիրը, այսինքն, որոշել կալուածատէրերի պահանջման այն չափը, որով զրկված չը լինէր գիւղացին։ Հօ չէ կարելի չը զրկող անուանել կալուածատէրերի պահանջները և համաչափ գիւղացիների միջոցներին՝ միայն այն պատճառով, որ գիւղացիները կարող են եղել նրանց բաւականացնել։ Կարծեմ, պէտք էր ուշք դարձնել այն բանին, թէ այդ պահանջները լրացնելուց յետոյ ինչ էր մնում գիւղացու մօտ։ Եթէ պահանջները բաւականացնելու համար՝ գիւղացին ստիպված էր երբէք մսի համը ևս չը տեսնել, չասենք դեռ միւս կարևոր էական պիտոյքների լրացնելու մասին. բնակարանի, հագուստի, մաքրութեան, բժշկական օգնութեան, կրթութեան— անկարելի է, կարծում ենք, այդպիսի պահանջները անուանել չը զրկող և համաչափ միջոցներին»։

Չը նայելով այս բոլորին՝ դեռ վիճումներ ևս հարկաւորվեցան. ուստեղ նշանակված էր 8 րուբլի, յետոյ փոխեցին 9-ի և այլն։ Իբրև օրինակ թէ որչափ հակասող էին լինում կարծիքները և վճռահատութիւնները մէջ բերենք զանազան կողմերի հողի գնահատութիւնը։ Այն հողը որ Բեազանի մասնաժողովի մեծամասնութեան կարծիքով պէտք է տուրք կրէր . . . 6 ր. 85 կ.

Փոքրամասնութեան կարծիքով բաւական էր . . . . 5 ր.

Խմբագրական յանձնաժողովի . . 3 ր. 27 կ.

Այժմեան պայմանների համեմատ. 3 ր. 14 կ.

Վ. օրօնէժի մասնաժողովը տուրք նշանակեց 6 ր. 46 կ. այն հողի համար, որ երկու անգամ աւելի էժան պէտք է լինէր Բեազանի հողից։ Չը նայելով դեռ սխալ գնահատութեան՝ տուրքը համեմատաբար ևս աւելի բարձր էր նշանակված. խմբագ. յանձնաժողովը սահմանեց 2 ր. 57 կ., իսկ այժմեան պայմանների համեմատ՝ պէտք էր նշանակել 2 ր. 28 կ.։—Այդպիսով Բեազանի և Վ. օրօնեժի մասնաժողովների մեծամասնութեան առաջարկած տուրքերը այժմեան եղածից 2 և $2^1/_2$ անգամ աւելի էին։

Խմբագրական յանձնաժողովի կողմից թոյլ տրվեցաւ մի նշանաւոր սխալ, որ զարմանալի է ինչպէս նա այդ չը նկատեց։ Սխալը այն էր, որ հողաբաժնի առաջին դեսեատինը աւելի տուրք պէտք է կրէր, քան երկրորդը, սա աւելի, քան երրորդը, չորրորդը և այլն։ Բանը այսպէս էին բացատրում.—երբ գիւղացին մի դեսեատին հող ունի, նա նրա վրայ ճգնում է և ստանում է նրանից այն բոլորը, ինչ որ մի դեսեատինը կարող է տալ.—երկրորդ դեսեատինը իբր թէ չէ կարող տալ նոյնչափ, որչափ և առաջինը, որովհետև աշխատողներն էլ, ջանքն էլ աւելի քիչ կը լինեն նրա վրայ դրված։ Բայց այդպէս դատողութիւն կարելի է անել մեծ հողի վերաբերմամբ, երբ իսկապէս մշակի ոյժը չէ պատում արդէն լաւ մշակելու հողը։ Առաջին, երկրորդ դեսեատինների վրայ միթէ այսպէս խօսք կարելի է ասել. նա մանաւանդ որ երբեմն գիւղի պակասութիւնը կախված է լինում կամ արօտատեղերի կամ մարգագետնի բացակայութիւնից. այնպէս որ արօտ և խոտ աւելացնելով ոչ միայն չէ ծանրանում գիւղացին, այլ և առաջին դեսեատիններն էլ պտղատու են դառնում։

Երբ որ կալուածատիրական բողոքները հողաբաժնի գնահատութեան մասին շատ սաստկացան, խմբ. յանձնաժողովը նրանց հանգստացնելու համար արաւ և մի զիջում. խոստացաւ 20 տարուց յետոյ վերաքննել նշանակված թւերը և ուղղել նրանց։ Այժմ այդ 20 տարին անցել է. իսկ գիւղացիների դրութիւնը այնքան թշուառ յայտնվեցաւ վերջին տարիներս, որ ոչ մի վերաքննութեան վրայ խօսք չէ կարելի ասել։ Տէրութիւնը հրամայեց մի 20 տարի ևս յետաձգելու վերաքննութիւնը։

Փոքր ինչ ուրիշ կէտից է նայում այդ վերաքննութեան վրայ Դ. Սամարինը։ Նրա կարծիքով—դա մի քաղաքավարի և խելացի միջոց էր կալուածատէրերին հանգստացնելու համար, նրանց աչքը մի կերպ կապելու համար։ Ահա նրա իսկական խօսքերը։ «Փետրվարի 19-ի կանոնադրութեան մէջ այդ (186 երրորդ) յօդուածը մտցրված էր իբրև զիջում կալուածատէրերին և կանոնադրութեան շարադրողները, որ մտքում էին թէ մի անգամ սահմանված տուրքերը պէտք է մնային առհասարակ անփոփոխ, խելացի կերպով յետաձգեցին այդ միջոցը 20 տարով։ Նրանք յոյս ունէին, որ այդ ժամանակամիջոցում ամեն տեղ կը վերջանան գիւղացիների դէպի կալուա-

Թակիցը յոյս է յայտնում որ Վ. նահափառը չի խնայի շնորհել այդ եկամուտները յիշեալ բարի նպատակին, այդպիսով քաջալերելով գիւղական մանուկների ուսման գործը։

—

Ստացանք պ. Միքայէլ Նասիբեանցից 4 րուբլ յօգուտ «Ժուռնալ դ'Օրիան» լրագրի։ Առաջվայ փողերի հետ կանի 433 րուբլ։

—

Դարձեալ ստացանք «Ժուռնալ դ'Օրիան» լրագրի համար 12 րուբլ հետեւեալ անձինքներից, Սերգէյ Ալիխանեանց, Գաբրիէլ Քալանթարեանց և Ներսէս Աթաբէկեանց։ Առաջին փողերի հետ կանի 445 րուբլ։

—

Երէկ հասաւ ԹԻՖԼԻՍ, մեր քաղաքի հնագիտական ժողովին մասնակցելու համար, Ս. Պետերբուրգի պրոֆէսոր, յայտնի հայագէտ, պ. Քերովբէ Պատկանեան։

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԽՆԴԻՐ

—

Կ. Պօլսից հեռագրում են „Pester Lloyd“ լրագրին, որ Թիւրքիայի մայրաքաղաքը վերադարձած ռուս դեսպան Նովիկօվ բերեց իր հետ հրահանգներ իր կառավարութենից, որով նրան հրամայված է համերաշխութեամբ և եռանդով գործել անգլիական դեսպանի հետ Հայաստանի վերանորոգութիւնների վերաբերութեամբ։ Բերլինի դաշնագրի 61-որդ յօդուածի հիման վրա Բ. Դուռը պէտք է կարճ ժամանակում ներկայացնի պետութիւններին մի հաղորդութիւն այն միջոցների վրա, որոնք գործադրվեցան խաղաղ հայերին պաշտպանելու քիւրդերի և չէրքէզների բռնութիւնների դէմ։

„Հայրենիք“ լրագրում կարդում ենք հետեւեալ լուրը։

„Լօնտրայէն „Վակըթ“ լրագրին կը գրեն։ Ասիոյ վերաբերեալ կապոյտ տետրակը խորհրդարանին հաղորդվեցաւ։ Կը պարունակէ 123 երես և 172 գրութիւն. յիշեալ գրութեանց մէջ ստոյգ տեղեկութիւններ չը կան, միայն անգլիական գործակատարների անձնական խորհրդածութիւնները, մահմետական և ոչ—մահմետական լազերի և չէրքէզների դէմ ըրած գանգատները կը պարունակեն։ Սըր Չարլս Դիլկ խորհրդարանի մէջ յայտարարեց թէ անգլիական կառավարութիւնը կը ջանայ տէրութեանց մէջ համաձայնութիւն կայացնել հայկական խնդիրը գանձային բարեկարգութեան խնդրէն առաջ լուծելու համար։“

Զարմանալի է որ ինքն „Վակըթ“ լրագիրն էլ որ տասն և հինգ օր առաջ պնդում էր թէ Հայաստանի բարեկարգութեանց մասին դրամ չը կայ և թէ առաջ պէտք է Թիւրքիայի ֆինանսական վերանորոգութիւնները մտցնել, իսկ յետոյ դիմել Հայաստանի վերանորոգութիւններին,—այժմ նոյն լրագիրը բոլորովին հակառակն է խօսում և յորդորում է կառավարութեանը նախ պարապել Հայաստանի վերանորոգութիւններով և այնուհետև պետութեան ֆինանսների րէֆօրմների վրա մտածել։

ՖՐԱՆՍԻԱ

—

Օգոստոսի 28-ին փարիզի ձմերային ցիրկի մէջ մեծ ցոյց կատարվեցաւ 'ի պատիւ Գամբետայի։ Այդ ցոյցին առիթ տուեց գրականական առաւօտը յօգուտ ժողովրդական գրադարանի, որին նախագահում էր Գամբետա, իսկ դասախօսեց Պօլ Բեր։ Հասարակութիւնը հաւաքվել էր ցիրկի դրան մօտ և ժամի 2-ին այնտեղ արդէն 7,000 աւելի մարդ կար։ Բուրժուազիայից կազմված այդ ամբոխը անհամբերութեամբ սպասում էր Գամբետային։ Ուղիղ ժամի 2-ին երաժիշտները սկսեցին Մարսէլիեզ ածել և այդ ժամանակ դահլիճը մտաւ Գամբետա։ Նրան ագմկալի ծափահարութիւններով ընդունեցին։ Մի քանի ձայներ համարձակվեցան բացականչել „կեցցէ կօմունա“, „կեցցէ Հենրիկոս V“, բայց այդ բացականչութիւնները հասարակութեանը դրդեցին աւելի ագմկալի ցոյց անել։ Գամբետա յուզված էր և շնորհակալութիւն էր յայտնում հասարակութեանը ցածր գլուխ տալով։ Գամբետա մի ճառ արտասանեց, որի ժամանակ ի միջի այլոց ասաց. „Ժողովրդական լուսաւորութեան մեծ հարցը մենք բարձր ենք դասում անձնական հարցերից և ես ուրախութեամբ նկատում եմ, որ բոլոր քաղաքացիները ինձ հետ համաձայն են։ Առանց կրթութեան հասարակական կեանքը չէ կարող ունենալ կանոնաւոր ընթացք։ Պետական մարդկերանց, ազգի ներկայացուցիչների և մտածողների բոլոր աշխատանքներից և հոգսերից միայն նրանք իսկապէս օգտաւէտ են, որոնք ձգտում են հարստացնել և մեծացնել բնութենից մեզ տուած ամենանշանաւոր դրամագլուխը, խելքը։ Այդ պատճառով մեր ամենամեծ հոգսը երիտասարդութեան մտաւոր զարգացումը պէտք է լինի։ Այդ դրամագլխի օգնութեամբ ստացվում են հասարակական օգուտ և խաղաղութիւնը, ստացվում են առանց ներքին պատերազմների և բռնութիւնների, մի միայն արդարութեան և իրաւացի ճանապարհով։ Ահա մեր կրօնը, իմ բարեկամներ, առաջադիմութեան և մտաւոր զարգացման կրօնը։ Նա մեզ սովորեցնում է թանգ գնահատել մարդկութիւնը միացնող կապը, յարգել մարդկային արժանաւորութիւնը և հիմնել անձնական իրաւունքները ազատութիւնը փոխադարձ յարգելու վրա։ Այդ կրօնի անունով մենք այստեղ հաւաքվեցինք։“

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

—

Բերլինի մէջ հրատարակվող մինիստրական լրագիրները մի ծանր մեղադրանք բարձեցին առաջադէմների և ազատամիտների վրա, այն է, որ նրանք հանրապետական մտքեր են քարոզում և աշխատում են վնասել պրուսական թագաւորութեան հեղինակութեանը։ Այդ մեղադրանքը չափազանց ծանր է մի միապետական երկրի մէջ և այդ պատճառով ազատամիտները սաստիկ բողոքեցին դրա դէմ։ Առաջ պահպանողականները պնդում էին, որ իշխան Բիսմարկի դիտաւորութիւններին ընդդիմադրելը մի և նոյն է, թէ քննադատել գերմանական կայսրի նպատակները։ Ազատամիտների բողոքները այդպիսի մեղադրանքների դէմ կասկածաւոր էին համարվում, կամ թէ բոլորովին անուշադիր էին թողնվում պահպանողականների կողմից։ Այդ անհիմն մեղադրանքների դէմ սկսեց եռանդով մաքառել առաջադէմների պաշտօնական առաջնորդ և ընդդիմադրական կուսակցութեան ամենաընդունակ անդամներից մէկը, Րիխտեր։ Իր վերջին ճառի մէջ Բերլինի ընտրողական շրջաններից մէկում Րիխտեր նկատեց, որ առաջադէմները ցանկանում են բացառապէս Հօհենցօլերների իշխանութեան տակ մնալ և ոչ թէ մէկ ուրիշի, մինչև անգամ իշխան Բիսմարկի նման հեղինակութիւն ունեցող անձի իշխանութեան տակ։ Այդ յայտնութիւնը առիթ տուեց հաւաքված ընտրողներին ագմկալի ցոյցեր անել ի պատիւ ազատամիտների և գերմանական կայսրի։ Երևի այդ յայտնութենից յետոյ կիսապաշտօնական մամուլն էլ կը հանգստանայ և այլ մեղադրանքներ կը փնտրէ առաջադէմների և ազատամիտների դէմ, որոնք չեն բաժանում իշխան Բիսմարկի կարծիքները ընթացող գործերի մասին։

ՆԱՄԱԿ ԹԻՒՐՔԻԱՅԻՑ

—

Կ. Պօլիս, 19 օգոստոսի

Շատերը զարմանում են թէ, երբ պ. Գօշէն իր ընտրողների առաջ ատենաբանութիւն արեց վերջերումս Անգլիայի մէջ, ինչու նա հէնց մէկ խօսքով էլ չը յիշեց հայերին և նոցա դատը։ Հի-

---

ծառէրբը ունեցած պարտաւորութիւնները և կարիք չի լինի ուրեմն այդ յօդուածը գործադրելու։ Աւելի խելացի վարվեց տէրութիւնը երկու տարի առաջ յայտնելով, որ վերաքննութիւն չը պէտք է լինի մինչև մի 20 տարի էլ. ուրեմն կարելի է յուսալ, որ տեղական կանօնադրութեան 186 յօդուածը երբէք գործադրութիւն չի ունենայ, որ և ցանկալի է։ Իր ժամանակը այնու ամենայնիւ նա կատարեց իր նշանարանը, բաւականացնելով կալուածատիրական օգուտների ներկայացուցիչների պահանջներից մէկը առանց վնասելու գիւղացուն... Հողային տուրքերի վերաքննութիւնը ինչպէս և կատարելու լինէին այժմս, հազիւ թէ կարելի լինէր նրան գիւղացուն բարօրութեան ծառայեցնել, որովհետև վերջին 20 տարիներս հողի գինը սաստիկ բարձրացել է, նա մանաւանդ կենտրոնական սեահող նահանգներում, ուրտեղ և մեծ մասամբ դեռ չեն կարողացել յետ գնելու հողաբաժինը։

VI

Բաւական է պատմութեամբ պարապվելը — կանգ առնենք այստեղ։ Պատմութեան այն մի երեսը, որ բացինք ընթերցողի առաջ, կարող է հասկացողութիւն տալ խնդրի վեհութեան և կարևորութեան վրա, կարող է համոզել՝ թէ որչափ նշանաւոր հետեւանքներ են ունենում մեծ գործի մանրամասնութիւններն անգամ։ Այդ իսկ նպատակով փոքր ինչ զբաղվենք Ռուսաստանի այժմեան գիւղական խնդրով։ Մենք հեշտութեամբ կը գանք այն եզրակացութեան, որ այժմեան տրածները և առաջարկածները լրացուցիչ միջոցներ են և կարկատաններ այն տեղերում, ուր 20 տարի սրանից առաջ զրկել էին, կրճատել, ուրեմն հին մեղքերը յետոյ քաւվում են և այն էլ ինչ մեծութեամբ և դժուարութեամբ։

Այժմ գիւղացին առաջվանից աւելի քիչ հողով է օգտվում. այդ հողը թուլացել է անընդհատ մշակութիւնից և քիչ պարարտացնելուց, որովհետև նա շատ անգամ զրկված է կարևոր հողերից՝ մարգագետինից, արօտից։ Մի և նոյն ժամանակ տուրքերը ոչ միայն մնացել են առաջվանները, այլ և ծանրացել են նոր հասարակական և տէրունական պիտոյքների լրացնելու պատճառով։ Գիւղացին ինքնուրոյն սեփականատէր դառնալով այնքան ծանրութիւն բեռնեց իր վրա, որ իրապէս նա աշխատանքի ու տանջանքի կողմից չը թեթևացաւ. Թեթևութիւն չունենալով՝ նա ժամանակ չը գտաւ հոգալու իր պիտոյքների կանոնաւոր զարգացման վրա. և այժմ կան տեղեր, ուր նա առաջվանից աւելի թշուառ է ապրում։ Ի հարկէ կան և միջակ և լաւ տեղեր և սրանք մեծ մասամբ պարզ ուղեցոյց են կանգնած այն բանի համար թէ ինչպէս պէտք էր կատարել կալուածական խնդրի իրագործումը և թէ ինչքան պէտք էր հաւատ ընծայել կալուածատիրական հայրենասիրութեան։

Տէրութիւնը և հասարակութիւնը այժմ զբաղված են հոգսերով—գիւղական վերանորոգութեան պակասորդը լրացնել, սխալները, որչափ դեռ ուշ չէ, վերցնել և նոր պահանջների համեմատ նորոգութիւններ մտցնել։

Գլխաւոր հոգսերից մէկը— գիւղական համայնքի դրութիւնն է. ինչ է այդ համայնքը այժմ, քանդվում է նա թէ հաստատ շարունակվում է. ինչը կարող էր նրան վնասել և ինչ հնարներով կարելի կը լինէր նրան պահպանել։ Այս բոլոր խնդիրները սաստիկ զբաղում են ռուս հասարակութեան։ Համայնքի ուսումնասիրութեան համար մի քանի ծրագիրներ, պրօգրամներ են պատրաստվել և ուսումնասիրութեան պտուղները արդէն սկսվում են երեւան գալ. բացի առանձին բազմաթիւ յօդուածներից, որոնք լցնում են ամսագիրների երեսները, նորերս դուրս եկաւ և մի ժողովածու, որ պարունակում է մի պրօգրամմով հաւաքած նիւթեր զանազան նահանգների համայնքների վրա։

Այդ ժողովածուի առիթով գրված մի յօդուածի հիման վրա մի քանի խորհրդակցութիւններ անենք՝ ցոյց տալու թէ ինչպիսի պատճառներ երբեմն կարող են ազդել համայնքի այս ու այն դրութեան վրա։ Գիւղացին, մշակելով մի հող, ցանկանում է որչափ կարելին է աւելի մեծ եկամուտ ունենալ նրանից և որչափ կարելի է աւելի փոքր տուրք վճարել նրա համար։ Իւրաքանչիւր գիւղացի սաստիկ կը գնահատի մեծ եկամուտ տուող հողը և կաշխատի փախչել մեծ տուրք պահանջող հողից։ Ռուսի երկու նահանգներից մէկում, կարող է պատահել, գիւղացին ուրախութեամբ կընդունի հող և կը մշակի, իսկ միւսում նա կը փախչի հողից։ Բայց փախչել հողից թոյլ չի տայ ամբողջ գիւղական հասարակութիւնը— համայնքը. որովհետև տուրքերը աւելի կը ծանրանան մնացածների վրա. այդ պատճառով ամեն մարդ ստիպված պէտք է կրի ծանրութեան մի մասը, որ լինի համապատասխան՝ մշակվող հողի մեծութեան։ Համայնքը այս միջոցում՝ ստիպում է ամենին հպատակվել հասարակական շահերի համար։ Հարուստ գիւղում, ընդհակառակը, ամեն մարդ ցանկանում է, որչափ կարելի է, հողը ձեռքից չը թողնել. որովհետև ով որչափ հողի համար տուրք ներկայացրեց, այնքան էլ հող նա կարող է մասնաւոր սեփականութիւն ստանալ, երբ վերջացնի յետ գնելը։ Իսկ համայնքը հողը խլել նրա ձեռքից չէ կարող, որովհետև ընդունված չէ փոփոխել հողը մինչև նոր վիճակագրութիւնը։ Այստեղից պարզ նկատվում է, որ պտղաբեր հողի վրա ապրող գիւղացին, եթէ կամենայ, աւելի հեշտութեամբ կարող է քանդել համայնական սկիզբը, քան աւելի աղատ տեղերքինը։

Երբ հողը դեռ կալուածատէրի հսկողութեան տակ էր, նա կանոնաւոր կերպով բաժանվում էր բոլոր գիւղացիների վրա. մի քանի ժամանակից յետոյ եթէ շատանում էր նրանց թիւը— հող բաժանելը կրկնվում էր։ Իսկ երբ սահմանեցին, որ գիւղացին յետ գնի իր հողը, այն ժամանակ նա սկսեց աչք դնել այն հողին, որի համար վճարում է։ Եթէ կարողութիւն ունի գիւղացին, այսինքն հողը բերրի է կամ ուրիշ մի որ և է եկամուտ կայ, այն ժամանակ հողը նրա վրա էլ մնում է, իսկ եթէ չէ՝ հողը վատ է, նա թէկուզ ցանկանար էլ սեփականութեան վրա մտածել, ստիպված է հողից փախչել կամ քիչ մասը վեր առնել։

Ասածներիցս երեւում է, որ տէրութեան այն կարգադրութիւնը թէ իւրաքանչիւր գիւղացի յետ գնելով իր հողը, դառնում է նրա մասնաւոր սեփականատէրը— կարող է քանդել համայնքը։ Իրաւի այնտեղ, որտեղ հողը չէ գնվում, օրինակ տէրունական գիւղացիների մեծ մասի, այնտեղ համայնքը ամուր է։ Նոյնպէս նկատած է, որ ձրի տուած հողերը միշտ համայնական կերպով են կառավարվում։ Մինչև անգամ մասնաւոր սեփականութեամբ օգտվող հողերը երբեմն համայնական են դարձել, երբ դա ընծայվել է նրանց (այդպէս են Մոսկվա նահանգի Սերպուխով գաւառի, կալինօվցինները)։—Ուրեմն հող գնելը համայնք փչացնելուն շատ կը նպաստի, եթէ միւս պայմաններն էլ արգելք չը լինեն։

Այժմ հասկանալի է, որ զանազան կարգադրութիւններ անելուց՝ հետեւանքի վրա պէտք է խոր մտածել. եթէ չէ յետոյ կարող է ուշ լինել օգնելու ցաւին և կը պահանջվեն մեծ զոհեր։

VII

Ահա այն միջոցներից մի քանիսը, որ առաջարկվում են գիւղացու բարօրութեան համար վերջին տարիներս։

I. Պէտք է ոչնչացնել կանօնադրութեան այն յօդուածը, որով թոյլ է տրվում ձրի հողաբաժին տալու գիւղացուն (շատ աննշան քանակութեամբ, մօտ մի չորրորդականը, քան որ հարկաւոր էր)։ Նոյնպէս պէտք է շտապել օգնել նրանց, որոնք արդէն ընդունել են ձրի հողաբաժին և ահա 20 տարի է տանջվում են այդ պատճառով. պէտք է դրանց հողը աւելացնել մինչև ամենաբարձր հողաբաժնի չափը։

II. Պէտք է արգելել առմիշտ գիւղացու հողաբաժնի մասնաւոր կերպով սեփականութիւնը. պէտք է համայնքը այդ կողմից թողնել

մայ կամաց կամաց բացվում է գաղտնիքը. արժանահաւատ մարդիք հաւատացնում են, որ պ. Գօշէն այնչափ զզուանք տարաւ իր հետ այստեղի լուսաւորչական, բողոքական և կաթօլիկ հայերի մանաւանդ աշխարհական ներկայացուցիչներից, որ նա փոխանակ իր այդ հակակրութիւնը յայտնելու Անգլիայում, բարւոք համարեց էլ բոլորովին լռել հայերի մասին։ Իրանից մասնաւոր կերպով հարցնող բարեկամներին, ասում են, նա ասել է միայն Կ. Պօլսի հայերի մասին. «C'est une serre d'intrigues et de fourberies»։

Բայց ինչպէս և ինչով կարող էր կազմել այնչափ ազատամիտ մի մարդ հայոց վրա մի այդպիսի գէշ գաղափար. եւրոպական մարդու վրա զզուանք բերելու կարելութիւնը հեշտութեամբ հասկանալու համար, հերիք է, որ նաև մի հայ մարդ գործ ունենայ սոցա հետ ու գիտէ սոցա յատկութիւնները. միմեանց վրա միշտ բամբասանք, միշտ ամենասաստ ինսինուացիաներ, նաև «սերտ բարեկամ» համարվածների մէջ, դրպարտութիւն, փոխադարձ մատնութիւն, խարդախութիւն, կեղծաւորութիւն, յանուն ազգասիրութեան ամենանեղ շահամոլութիւն, ուխտազանցութիւն, տիրանենգութիւն և այլն և այլն. այսպիսի հարիւրաւոր անտանելի բաներ, որ կը նըկատէ մարդ սոցա ամենազարգացածների մէջ և զզուանքով կը կտրէ իր յարաբերութիւնները ու կը հեռանայ իր փոքր, բայց անմատչելի շըրջանը։

Կը գայ գիցուք մի օտար մարդ, մի դիպլօմատ. իսկոյն ամեն կողմից հառնող կը վազէ նորա մօտ, ինչպէս ազգասէր և ազգի ներկայացուցիչ, լինի նա լուսանկար թէ վարժապետ։ Եթէ լուսաւորչական է՝ առաջին բանը կը լինի ամեն տեսակ կեղտոտ խայտառակութիւններ խօսել այս ինչ, այն ինչ բողոքական կամ կաթօլիկ յայտնի աշխարհական կամ կրօնական անձի վրա. առաջին բանը կը լինի լրտեսական կերպերով ցոյց տալ քաղաքավարի և հիւրընկալ օտարին թէ շատ մեծ գաղտնիքներ գիտէ ինքը Թիւրքիայի վրա, յարաբերութիւններ ունենալով «սուլթանին շատ մօտիկ անձերի հետ» և այլն։ Երևակայեցէք հիմայ խեղճ եւրոպացու դրութիւնը երբ նորա հետ մի ժամ յետոյ նոյն կերպով կը խօսէ հայ կաթօլիկը, մի քիչ յետոյ էլ հայ բողոքականը. դէհ այստեղ էլ մարդասիրութիւն կամ հայասիրութիւն կարող է տեղի ունենալ։ Կ. Պօլսի հայ ինտելլիգենցիայի (հասարակ հայ ժողովուրդը, ինչպէս քանիցս ասել եմ, շատ ազնիւ և սքանչելի ժողովուրդ է, ինչպէս այդ տեղ, այնպէս և այստեղ) այս փառադոյն յատկութիւնները այնչափ վնասում են Հայաստանի խեղճ անմեղ մեր համարինների շահերին, որ էլ դժուար է ասել. տեսնելով մայրաքաղաքի զարգացած հայերին այսչափ ընկած և ապականված, եւրոպական մարդը ի հարկէ դատում է այնպէս, ինչպէս Եւրոպայում, այսինքն աւելի «կրթվածով» և «զարգացածով» նա դատում է և քիչ կրթվածի ու զարգացածի վրա, մինչդեռ ծոտեղից իմանայ նա թէ գիւղացի, արհեստաւոր և երկրագործ հայի ու նորա քաղաքենակ ազգակցի մէջ կան բոլորովին միմեանց ներհակ յատկութիւններ, որ տեղից նա իմանայ և հասկանայ, ասում եմ, այս մեծ և նշանաւոր տարբերութիւնը, երբ այս բանը չեն կարող հասկանալ նոյն իրանք հայերից շատերը։

Կ. Պօլսի ինտելլիգենցիան ունէ և մի ուրիշ յատկութիւն. նա ոչ միայն յարգանքով չէ վերաբերվում դէպի գաւառացի հարիւր անգամ աւելի բարձր, աւելի ազնիւ և համակրական հայը, այլ նա նորան արհամարհում է և պժգանքով է նայում նորա վրա, որովհետև գաւառացի հայը չունէ ոչ իր նման օյինբազական ճարպիկ մանիերներ, ոչ իր նման թեթև և չարժուն, բայց միշտ կեղծ ձևեր, ոչ իր վերացական և երևակայական փքուն բաները, այլ նա երևում է իր ամենաբնական պարզութեան, ծանրաշարժութեան, քիչ դանդաղութեան, անկեղծութեան, սրտակցութեան և բացախօսութեան մէջ։ Հարիւրաւորների հետ եմ խօսել այստեղ գաւառացի այս համակրալից տիպերի հետ, որոնք ասում են ամենայն պարզութեամբ. «էֆէնդի, Կ. Պօլսի հայերը հայեր չեն, այլ Աստուած վկայ նոքա ուրիշ թ ի ւ ր լ ի ւ մ ի լ լ ե թ (ուրիշ տեսակ ազգ) են»։ Ահա գաւառացի հայի կարծիքը Կ. Պօլսի «հայ առեւտրականների» վրա, որոնք յաւակնութիւն ունեն տեսնել Հայաստանի աղքատ ժողովրդի մէջ մի տեսակ կիսակապիկներ, որոնց հարկաւոր է «մարդ շինել» տալով նոցա իրանց ստացած «լոյսը»։ Ցաւալի չէ արդեօք սա... Ահա այս է պատճառը, որ մարդ կատարելապէս սկսում է համաձայնվել գաւառներից եկող ձայների հետ թէ Հայաստանի հայը իր յոյսը դնելով Կ. Պօլսի ինտելլիգենցիայի վրա չը պիտի ձեռնծալ նստէ, այլ պէտք է իր այդ յոյսը մի օր առաջ կտրէ և ինքը սկսէ հոգալ իր վիճակի նիւթական և մտաւոր բարւոքման վրա։ Այս ձայները, ասում եմ, արդէն լսվում են Հայաստանից զանազան թղթակցութիւնների կերպով այս տեղի լրագիրներում և որչափ ուրախալի է այդ, որ խեղճ ժողովուրդը վերջապէս սկսեց ճանաչել իր բաղդը գլխաւորողների ապիկարութիւնը (несостоятельность) և մտածել իր գլխի ճարը ինքը հոգալու վրա։ Կրկին ուրախալի է, կրկին մխիթարական է այս...

Ինչպէս երևում է, արդէն ինքը հասարակութիւնը սկսել է հետամուտ լինել «Միացեալ ընկերութեան» նախորդ տնօրէն ժողովի գործերին, զանազան տեսակ իրաւացի և խոհուն դիտողութիւններ և առաջարկութիւններ անելով տեղիս լրագիրների մէջ ի նպաստ Միացեալ ընկերութեանց հաստատութեան։ Այդ յօդուածներից մինը «Հայրենիքի» մէջ ուղարկում եմ ձեզ ներփակեալ որ տեսնէք և համոզվէք թէ որչափ բնական և առողջ միտք, որչափ հեռատեսական դատողութիւն ունէ այդ յօդուածագիր մի հասարակ պէյթօղլցի հայը հասարակաց խնդիրներ ըմբռնելու և պարզելու մէջ։ Թէպէտ յօդուածի նիւթը ինքն ըստ ինքեան գուցէ մի նշանաւոր բան չէ, բայց յօդուածագիր մի լեռնցի հայի դատողութիւնները այնչափ հետաքրքրական են և ողջամիտ, որ պատիւ կարող էին բերել իւրաքանչիւր եւրոպացի պուբլիցիստին։ Մինչդեռ այսպիսի ազատ և առողջ դատողութիւնների փոխանակ այստեղի ճառախօսների գլխում միայն խառն և խաւար կը գտնէք թէկուզ հարցը վերաբերվի մի ամենապարզ և հասկանալի առարկային։

Զբաղելով ձեզ և ձեր ընթերցողներին այսպիսի ներքին հարցերով, ես ունեմ այն համոզումը թէ հայոց հարցով թող պարապվէ Եւրոպան պատրիարքը և կոչված մարդիկ, իսկ մենք ամբողջ դաս հազարաւոր մարդիկների պիտի ուժ չը փախցնենք մեր ներքին գործերով ըզբաղվելու, միմեանց ցաւերը, թերութիւնները, ուժը ու արժանաւորութիւնները ճանաչելու համար, որ ըստ այնմ տնօրինենք և կարգադրութիւն անենք մեր բանելիք ընթացքի, մեր արած և դեռ անելի դրամական զոհողութիւնների վերաբերմամբ Հայաստանի բուն ժողովրդի օգտի համար։ Բայց ձեր ընթերցողներին ուրախացնելու համար, հրճուանքով կը յայտնեմ, որ հայոց հարցը արդէն մտաւ իր պաշտօնական պերիօդի մէջ։

Գրիգոր Նիկողոսեան

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵՆԻՑ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 2 սեպտեմբերի։ «Правит. Вѣстн.» լրագրի մէջ տպված է արտաքին գործերի մինիստրութեան կառավարիչ Գիրսի շրջաբերականը դիպլօմատիական ներկայացուցիչներին, որի մէջ ասված է. „Մօտ ազգականութեան կապերը, ժառանգական բարեկամութիւնը, որոնք միացնում են երկու թագաւորներին, բաւական բացատրում են կայսրների տեսութեան պատճառը և նրա բնաւորութիւնը։ Այն սրտագին ընդունելութիւնը, որ գտաւ կայսրը, ամրացնում է բարեկամական յարաբերութիւնները ընդհանուր խաղաղութեան օգտի համար։“ Տուած է Դանցիգի մէջ, օգոստոսի 28-ին։

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 2 սեպտեմբերի։ «Русск. Инвалидъ» լրագիրը վերջին ձեռնարկութիւնների տեսութեան մէջ նկատում է. «Կայսրը մինիստրութեանը նպատակ է դրել փոքրացնել պատերազմական ծախսերը, չը վնասելով զօրքերի պատերազմական պատրաստութեանը, փոքրացնել զօրքերի տարեկան գումարը մեծացնելով իրական ծառայութեան ժամանակամիջոցը և բաւականութիւն տալով զօրքերի գլխաւոր պէտքերին։ Այդ ձեռնարկութիւնների հետևանքներն են. ծախսերի քչացնելը 6,500,000 ր., գումարվող զօրքերի թւի փոքրացնելը մինչև 190,000, ծառայութեան ժամանակամիջոցի որոշելը հետևակ զօրքերի և արտիլերիայի մէջ հինգ տարի, իսկ այլ զօրքերի մէջ 6 տարի, օֆիցերների ռոճիկի մեծացնելը։ Լինելու է հեծելազօրքի պատերազմական պատրաստականութեան և կայսրութեան արևմտեան սահմանների պաշտպանողական շինութիւնների կատարելագործութիւնը։

Խմբագիր—հրատարակող ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾՐՈՒՆԻ

անարատ և միայն մաքրել նրան շրջապատող վնասակար ազդեցութիւնից։

III. Պէտք է չափաւորել տուրքերը այնպէս, որ նրանք փոքր ի շատէ համապատասխան լինեն հողարժանից ստացած եկամուտին և առհասարակ գիւղացու տնտեսական դրութեան վերաբերմամբ։

IV. Պէտք է թոյլ տալ գիւղական ազգաբնակութեան մի մասին գաղթել Ռուսաստանի անապատ անբնակ բերրի հողերը և այդ նպատակով կարևոր է հետազօտել գաղթականութեան համար յարմար տեղերը, հիմնել զանազան կէտերում գաղթականական տեղեկացույցներ, օգնել նիւթապէս և բարոյապէս գաղթականութեան կանոնաւոր շարժման։—Նոյնպէս նպաստել բնակեցնելու մասնաւոր կալուածքներում գիւղացիներին, ուր կալուածքները շատ մեծ են, իսկ մարդ քիչ....

V. Պէտք է օգնել գիւղացիներին իրանց հողը լրացնելու, կլորցնելու. պատահում է, որ գիւղական հողը ընկած է լինում մի քանի տեղերում և այդ կտորների մէջ մնացած կալուածքի տէրը նեղացնում է գիւղացիներին. այդպիսի դէպքերում կարևոր է միացնել այդ կտորները կամ աշխատել գնել տալ կալուածատիրոջ հողը։ Բացի դա հարկաւոր է աւելացնել անտառ կամ արօտատեղի—կամ թոյլ տալ նրանցով մասամբ օգտվելու։

VI. Պէտք է փոխել տէրունական հողերի վարձով տալու եղանակը. այժմ աճուրդում շատ անգամ գիւղը ընկնում է մի հարստահարողի ձեռքը, որ և յետոյ բաժանում է այդ գիւղերի վրա և նրանցից երկպատիկ և տասնապատիկ գանձում. ժամանակն է աճուրդները այնպէս կարգադրել, որ այդ հարստահարողները վերանային և հողը ուղիղ ընկնէր գիւղացիների ձեռքը առանց միջնորդի։

VII. Պէտք է հիմնել բազմատեսակ կրեդիտներ. զանազան ընդհանուր նպատակների, նոյնպէս հող գնելու համար (որի համար երբեմն բաւական է և հասարակ փոխատուութիւնը զեմստվօյի կողմից)։ Անհրաժեշտ են նոյնպէս ապահովող և բարեգործական ընկերութիւններ ու հաստատութիւններ։

VIII. Պէտք է զարգացնել մանր արհեստագործութիւնը և նրանց մթերքների վաճառահանումը. միշտ հարկաւոր է ուշի ուշով հետևել նրա շարժման և եթէ մի արհեստ անշահաւէտ է դառնում—նրա աւելի լաւացնելուն օգնել կամ թէ սովորեցնել տալ մի ուրիշ աւելի ձեռնտու արհեստ։ Այս բոլորի համար հարկաւոր է գործի խոր ուսումնասիրութիւն, որ և սկսված է վերջին տարիներս, (Մոսկվայում հիմնվել է մի յատուկ մասնաժողով դրա համար)։

IX. Պէտք է հրատարակել նոր կատարեալ բազմակողմանի գործարանական օրէնսդրութիւն, որ թեթևացնէր մշակ ոյժի հարստահարութիւնը, կանանց և երեխաներին պաշտպանէր ու վերջիններիս կրթութիւնից չը զրկէր, որ արգելէր վնասակար, խոնաւ և թունաւոր բնակարաններ ունենալը. առաջն առնէր զանազան փորձանքների, ապահովէր վնասվածների կեանքը և այլն։ Գործարանական արդիւնագործութիւնը պէտք է գիւղացուն իսկապէս օգնէ, տալով նրան գործ այն ժամանակ, երբ նա ազատ է երկրագործութիւնից. այդ նպատակով ցանկալի է նոյնպէս, որ գործարաններ կանգնեցնելու տեղերը ևս յարմարեցրած լինեն գիւղական ժողովրդի պայմաններին։

X. Պէտք է կազմակերպել անցաթղթերի գործը աւելի թեթև, կարողութիւն տալով աւելի հասարակ կերպով նրանց շարժվելու երկրի մէջ. մի խօսքով այնպիսի պայմաններ հաստատելով, որ անցաթղթի ազդեցութեան շնորհիւ, ոչ մի տեղ գործը կանգ չառնէր, արհեստագործութիւնը կամ երկրի մշակութիւնը չը յետաձգվէր կամ չը դժուարանար զուր տեղը։

XI. Պէտք է տարածել երկրի բոլոր խորքերը ընդհանուր և արհեստագործական կրթութիւն. բարձրացնել այն ընդհանուր գիտութեան պաշարը, որ խանձարուրված է հին աւանդութեան պատեններում, որչափ դա կարելի է ի հարկէ նոր պայմանների համեմատ։— Նոյնպէս կարևոր է ամեն կերպ քչացնել օրինակ գինետների թիւը և կանոնաւորել օղիի վաճառումը....

XII. Պէտք է ազատել գիւղացու դէպի իր համայնքը և թէ նահանգը ունեցած յարաբերութիւնները—վնասակար ազդեցութիւններից, ազատելով և շունչ փչելով բոլոր գիւղական կենցաղավարութեան մէջ, կազմակերպելով աւելի բընական և խելացի կերպով գիւղական ինքնավարութեան համակարգութիւնը....

VIII

Այստեղ թուեցի խնդիրներից գլխաւորները. դրանց վրա երկայն խօսելը անկարելի էր. շատ շատ կարելի եղաւ միայն կմախքը ներկայացնել։ Բայց ինչպէս և իցէ՝ ընթերցողը բաւականաչափ նկատած կը լինի, որ այդ առաջարկութիւնների մեծ մասը կամ լրացնում է առաջվայ պակասութիւնները կամ ապագայ աւելի բարձր զարգացման է նախված։ Երևի՝ խնդրի կիսատ կամ ծուռ վճռելը շատ թէ ուշ իր վատ հետևանքները կունենայ, այնպէս որ գործը երբեմն աւելի ևս խճճված, երկրորդ անգամ վերաքննվելու հարկաւորութիւն կը զգայ։

Մենք ցոյց տուինք խնդրի մի կարևոր մասը—երկայն գրելը թէև գուցէ շատ հետաքրքրական կարող էր լինել գիւղական վիճակով պարապվողի համար. բայց այն ժամանակ, երբ նիւթեր լինէին նոյն իսկ Կովկասեան գիւղի մասին և երբ Կովկասեան գրականութիւնը այդ խնդիրը բարձրացնէր և օրվայ հոգս շինէր իր համար։ Այդ դեռ չը կայ։ Ընթերցողի հետաքրքրաշարժութիւնը այդ կողմից շատ թոյլ է. գոնէ ոչ մի կերպ չենք նկատում, որ նա արտայայտվէր։

Ռուսաց գրականութիւնը այս րոպէին սաստիկ զբաղված է այդ բոլոր խնդիրներով։ Ամսագրի համարները, լրագրի թերթերը, առանձին գրքոյկներ-հետազօտութիւնները միահամուռ աշխատում են բոլոր մանրամասները քննել, ուսումնասիրել և գործնական միջոցներ գտնելուն նպաստել։ Այդ համաձայն գործունէութեան մէջ իւրաքանչիւր կարծիք, իւրաքանչիւր նոր յօդուած, շունչով գտնում է իր տեղը—կպչում է այս կամ այն ուղղութեան և գործնական իրագործութեան համար հարստացնում է նիւթերի, խորհրդակցութիւնների պաշարը։

Եթէ նկատենք, որ Կովկասի ընթերցողի համար գիւղական ազգաբնակութեան խնդիրների հետ մանրամասնօրէն ծանօթանալը գին ունի—այն ժամանակ աւելի համարձակ կարող ենք գրել երկայն և մանրամասն նիւթալից յօդուածներ։ Բայց հարկաւոր են դարձեալ Կովկասեան գիւղական կեանքից նիւթեր և տեղեկութիւններ։ Միայն լաւ գիտենալով դրանց—կարելի է և գրել առարկայի մէջ ընտրութիւն անել, մի մանրամասնութեան վրա աւելի կանգ առնել, շատ մանրամասնութիւններ առանց ուշադրութեան թողնելու։

Հարկաւոր եմ համարում նկատել, որ յօդուածիս գրելուն բացի զանազան գրուածքներից, օգնել են և Խվանիւկօվի ու Եանսօնի շարադրութիւնները։ Առաջ բերել գրողների մէջ եղած հակասութիւնները, նրանց ներքին վէճ ու կռիւը—բոլորովին աւելորդ համարեցինք առ այժմ։

Մնում է դարձեալ խնդրելու, ով որ որչափ կարող է օգնի նիւթ ժողովելուն և հաղորդելուն։ Այդ նիւթերով մենք աւելի սերտ կապված կը լինենք ընթերցողի հետ և մեր խօսակցութիւններն էլ աւելի հասկանալի, աւելի դիւրըմբռնելի կը դառնան։

Չը մոռանանք, որ գիւղական հիմնական խնդրի վճռահատութեան գործը մեծ ազդեցութիւն պէտք է ունենայ ամբողջ հասարակական զարգացման և առաջադիմութեան վրա։ Ուղիղ հայրենասիրութիւնն էլ այդ խնդրի մէջ պահանջում է գործ և գործ և նա չի բաւականանայ դատարկ բացագանչութիւններով և ճարպիկ դատողութիւններով։

Մոսկվա, 23 օգ. Ա. Քալանթար